

Vrzal, Miroslav

Nová náboženská hnutí

In: Chalupa, Aleš; Mendel, Miloš; Vrzal, Miroslav; Václavík, David; Papoušek, Dalibor; Zbíral, David. *Náboženství světa I : západní tradice*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2014, pp. 141-152

ISBN 978-80-210-7199-5; ISBN 978-80-210-7202-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/131676>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Nová náboženská hnutí

Miroslav Vrzal

Úvod

Když se vydá student Filozofické fakulty Masarykovy univerzity od své mateřské školní budovy směrem k hlavnímu vlakovému nádraží přes centrum Brna, tak potká – bude-li mít štěstí – hned několik zástupců skupin, které bývají řazeny mezi tzv. nová náboženská hnutí. Již na rušné ulici Česká může narazit například na oddané hnutí Haré Kršna. Ti ve výrazných oranžových „hábitech“ v brněnských ulicích někdy hrají a zpívají známý popěvek „*Haré Kršna, Haré Kršna, Kršna Kršna, Haré Haré, Haré Ráma, Haré Ráma, Ráma Ráma, Haré Haré*“. Náhodným kolemjdoucím však nabízejí i vlastní knihy či sušenky vyráběné podle zvláštní receptury. Náš modelový student má dále poměrně slušnou šanci potkat také Svědky Jehovovi, jejichž misijní aktivity jsou většinou obyvatel České republiky dobře známy. I od nich může získat příslušnou literaturu například v podobě časopisů *Probudte se!* a *Strážná věž*. Nebo narazí na mladé americké misionáře Církve Ježíše Krista Svatých posledních dnů (známé spíše pod označením mormoni), kteří mu krom možnosti promluvit si o Bohu či smyslu života mohou nabídnout třeba i pozvání na kurzy angličtiny nebo společné hraní baseballu.

Uvedený příklad procházky centrem zhruba půlmilionového města Brna není samoučelný. Poukazuje totiž na zajímavý jev současnosti. Tímto jevem je, že v dnešní společnosti, která je jinak silně racionalizovaná, prostoupená poznatky vědy a zaplavená produkty techniky, náboženství rozhodně „nemizí“, ale je zde naopak v mnoha podobách vitálním způsobem přítomno, a to i ve veřejném prostoru. **Náboženství je tedy součástí (i) moderních společností.** Jen se poněkud proměňuje jeho forma. Téma nových náboženských hnutí, jemuž je věnován následující text, pak dobře ukazuje, jakým způsobem na sebe náboženství v moderních západních společnostech bere podobu rozmanitých a ne-tradičních variací, které zároveň i díky postupující globalizaci čerpají z kultur celého světa.

Náboženství v (pozdně) moderní době

Nová náboženská hnutí jsou zároveň součástí i produktem (pozdně) moderní kultury. Jejich vznik úzce souvisí se sociokulturními změnami, kterými prošly západní společnosti během posledních zhruba 200 let v rámci tzv. **modernizace**. Postupná modernizace západních společností s sebou totiž přinesla hned několik zásadních procesů, které významně ovlivnily jak podmínky existence a fungování náboženských institucí, tak i vlastní náboženský život obyvatel států euroamerického okruhu.¹⁷³

Jedním z klíčových procesů modernizace je na Západě proces **individualizace**. Individualizace přináší dnešnímu člověku v řadě oblastí života možnost volby.¹⁷⁴ Volbou se pak stává i jeho náboženská identita, která se může během života měnit. Individualizace také způsobuje, že jedinec je čím dál méně vázán a výhradně identifikován s jedinou náboženskou skupinou, ale volně prochází různými skupinami, různými tradicemi, přičemž zároveň dochází k tomu, že praktiky a představy jednotlivých náboženství jsou detradicionalizovány – tedy zbaveny části původní tradice a zasazovány do nového individualizovaného kontextu.¹⁷⁵

Je třeba si také uvědomit, že **detradicionalizace** náboženských praktik a představ jde ruku v ruce s postupující globalizací, jež je dalším z význačných procesů modernizace. Globalizace, probíhající současně na několika rovinách, totiž v nebyvalé míře zprostředkovává mezikulturní výměnu různých náboženských věrouk a praxí. Nová náboženská hnutí jsou tak zároveň výsledkem silícího kontaktu mezi kulturami.¹⁷⁶

Náhled na náboženství v moderním světě byl dlouho pod vlivem tzv. **sekularizačního paradigmatu**.¹⁷⁷ V některých verzích sekularizačních teorií se pak počítalo s postupným oslabením náboženství v moderních společnostech. Jedním z čelních představitelů tohoto pohledu byl například známý sociolog Peter L. Berger, jenž termínem „sekularizace“ označoval proces, při kterém se různé segmenty společnosti a kultury oddělují od nadvlády náboženských institucí

173 Viz Dušan Lužný, *Nová náboženská hnutí*, Brno: Masarykova univerzita 1997, 153–156; Dušan Lužný, *Náboženství a moderní společnost. Sociologické teorie modernizace a sekularizace*, Brno: Masarykova univerzita 1999.

174 Na druhou stranu se však v dnešní „tekuté modernitě“, založené na akcelerovaných změnách, z neustálých voleb stává nutnost. Viz Zygmunt Bauman, *Tekutá modernita*, Praha: Mladá fronta 2002, 10–30, 53–64; Dušan Lužný, „Jsme v menšině a chceme přežít“, in: Dušan Lužný – Zdeněk R. Nešpor (a kol.), *Náboženství v menšině. Religiozita a spiritualita v současné české společnosti*, Praha: Malvern 2008, 195–200: 196–197.

175 Dušan Lužný, „Globalizace a sociologie náboženství“, in: Dušan Lužný – David Václavík (a kol.), *Individualizace náboženství a identita. Poznámky k současné sociologii náboženství*, Praha: Malvern 2010, 13–40: 33. D. Lužný, *Nová náboženská...*, 156–157.

176 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 156–157.

177 K bližšímu vymezení sekularizačního paradigmatu a k jednotlivým sekularizačním teoriím viz např. Roman Vido, *Konec velkého vyprávění? Sekularizace v sociologické perspektivě*, Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) 2011.

a symbolů.¹⁷⁸ Berger pak ve své práci *Posvátný baldachýn* z 60. let 20. století předpokládal, že modernizace bude přinášet oslabování náboženství jak na celospolečenské úrovni, tak i na individuální úrovni vědomí jednotlivců. S postupující westernizací a modernizací i v ostatních částech světa by se pak podle Bergera mělo jednat o globální jev.¹⁷⁹

Nicméně značná část badatelů v současnosti již sekularizační paradigma opouští. A to i samotný Peter Berger, který od konce 20. století hovoří dokonce o **desekularizaci světa**. Podle Bergera totiž dnešní svět rozhodně není méně náboženský než dříve. V některých oblastech spíše naopak.¹⁸⁰ Jak uvádí Douglas Cowan a David Bromley, vznik blízkovýchodních a afrických islamistických teokracií, boom charismatického křesťanství v Latinské Americe, ohromující růst takových skupin, jako jsou mormoni či svědkové Jehovovi, a šíření nových náboženských hnutí po celém světě – to vše ukazuje, že náboženství je živé, prospívá a nezdá se, že by mělo v nejbližší době vymizet.¹⁸¹

Náboženství v moderním světě tedy nezaniká, ale transformuje se do nových podob.¹⁸² Na Západě je na jedné straně možné indikovat značný rozmach individualizované a detradicionalizované spirituality, která klade důraz na rozvoj vlastního Já, osobnosti, schopností, zdraví atd. Na druhé straně je však možné zároveň zaznamenat i nástup různých ortodoxních, tradicionalistických či fundamentalistických náboženských skupin, které jsou rovněž specifickou reakcí na moderní kontext.

Nová náboženská hnutí a kontrakultura: Protestní povaha nových náboženských hnutí

Vznik nových forem náboženství není pochopitelně výsadou moderní doby. Nová náboženství vznikala v různých dějinných epochách i napříč kulturami různých světadílů. Například i křesťanství, které je dnes dominantní západní náboženskou tradicí, vzniklo z malé náboženské skupiny, která byla jednou z mnoha dalších ve výrazně nábožensky pluralitním prostředí pozdního antického světa.¹⁸³

178 Peter L. Berger, *The Sacred Canopy. Elements of a Sociological Theory of Religion*, Garden City: Doubleday Anchor Books 1967, 107.

179 Ibid., 107–108.

180 Peter L. Berger, „The Desecularization of the World. A Global Overview“, in: Peter L. Berger (ed.), *The Desecularization of the World. Resurgent Religion and World Politics*, Washington: Ethic and Public Policy Center 1999, 1–18: 2.

181 Douglas E. Cowan – David G. Bromley, *Sekty a nová náboženství*, Praha: Grada 2013, 184.

182 Viz např. již Thomas Luckmann, *Invisible Religion. The Problem of Religion in Modern Society*, New York: The Macmillan Company 1967, podle něhož by se měl novou a zároveň převažující formou náboženství stát privatizovaný synkretismus.

183 Viz např. Luther H. Martin, *Helénistická náboženství*, Brno: Masarykova univerzita 1997, 106–112.

Jak uvádí Dušan Lužný, i když v rámci dějin dochází k neustálému vznikání a zanikání nejrůznějších náboženských proudů, lze identifikovat určitá zlomová období, ve kterých dochází k výraznému náboženskému oživení. **Současná nová náboženská hnutí jsou pak součástí velkého náboženského oživení, které začalo v 60. letech 20. století.** V tomto období se v USA objevuje široký proud sociokulturního protestu, který získal označení **kontrakultura**. V kontrakulturním „kvasu“ pak vzniká celá řada nových politických, ekologických, sociálních a náboženských hnutí, z nichž mnohá existují dodnes.¹⁸⁴

Kontrakultura byla podle Lužného **charakteristická programovým odmítáním některých vzorců dominantní kultury (např. instrumentální racionality, technokracie a konzumního způsobu života) rozvinutých industriálních společností a snahou o hledání různých životních alternativ, což se výrazným způsobem promítalo také do oblasti náboženství.** Jak Lužný dále uvádí, toto odmítnutí bylo v kulturní rovině spojeno i s otevřeností vůči vlivům jiných kultur, přičemž tato stránka kontrakulturního protestu se projevila v zájmu o asijskou kulturu (především buddhismus, hinduismus a taoismus) a o kulturu přírodních národů (šamanismus).¹⁸⁵ Na individuální rovině pak nastupovaly aktivity, které usilovaly o obrodu individuálního Já a interpersonálních vazeb, přičemž některá z hnutí (např. Svatyně lidu, Boží děti, Ánanda Marga) obsahovala také silný sociálněpolitický protest.¹⁸⁶

Kontrakultura tak vtiskla novým náboženským hnutím výrazný protestní charakter, který také někdy vytvářel ráz určitého **napětí mezi těmito náboženskými skupinami a okolní společností.** Kontrakulturní rozměr byl pak spojen se snahou přinášet inovace, netradiční prvky a nové hodnotové orientace v řadě oblastí života, což se u těchto skupin viditelně odráželo v jejich nauce i praxi.

To se týkalo například i **vnímání tělesnosti a sexuality**, což lze dobře ilustrovat u nového náboženského hnutí Boží děti (následně Rodina lásky, Rodina). Jak popisují Cowan a Bromley, tato skupina jakožto jedno z „ježíšovských hnutí“ působících v rámci kontrakultury vycházela ze specifické interpretace křesťanství jejího zakladatele a vůdčí osobnosti Davida Berga. Ten přišel na základě zjevení se „Zákonem lásky“, který Boží děti považovaly za Ježíšovo nejdůležitější učení. Berg v jeho rámci mj. vybízel členy Rodiny, aby používali k evangelizaci a získávání nových stoupenců tzv. „laškovně rybaření“ (*flirty fishing*), které zahrnovalo sexuální svádění potencionálních stoupenců (například v nočních klubech) za účelem jejich přivedení k Bohu. Tuto praxi, prostřednictvím které Boží děti v 70. a 80. letech demonstrovaly Kristovu lásku k ostatním lidem, lze pak považovat za jistou formu sakrální prostituce.¹⁸⁷

184 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 29–30; 149–153.

185 Některá nová náboženská hnutí se však také snažila i o různé reinterpretace křesťanství.

186 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 35–37, 150. Jak však Lužný také podotýká, přestože se kontrakultura vymezovala vůči technokratické společnosti a konzumnímu způsobu života, postupně dochází i ke komercializaci samotné kontrakultury. U některých nových náboženských hnutí následně slábne jejich sociálně a politicky orientovaný protest a nabízejí spíše techniky směřující k vyšší individuální úspěšnosti v rámci tohoto systému (viz např. New Age či Transcendentální meditace). *Ibid.*, 150.

187 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 121–126.

Problém vymezení nových náboženských hnutí

Samotné označení „nová náboženská hnutí“ se objevuje v sociologické literatuře od 70. let 20. století a byly jím zprvu označovány některé kontroverzně vnímané náboženské skupiny, které také získaly největší pozornost veřejnosti, což byly zejména Boží děti, Haré Kršna, Církev sjednocení, Transcendentální meditace a Scientologie.¹⁸⁸ Postupně se však tento pojem rozšířil a začal se používat nejen pro náboženské skupiny v rámci období kontrakultury 60. let, ale například i pro starší náboženské skupiny, jako jsou svědkové Jehovovi či Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů, které mají své počátky již v 19. století.

Vedle pojmu nová náboženská hnutí se lze setkat také s označeními jako „alternativní religiozita“, „netradiční náboženství“, „nová spiritualita“, „nová religiozita“.¹⁸⁹ Často používaným pojmem se stal také termín „nová náboženství“, který se s označením nová náboženská hnutí mnohdy do značné míry překrývá.¹⁹⁰

V čem jsou však nová náboženská hnutí vlastně nová? Mnohá z nich totiž odkazují na nějaké „dávné“ učení. Kupříkladu Haré Kršna (ISKCON) se chápe jako pokračovatel indické tradice odkazující se k indickému mystikovi ze 16. století Čaitanjovi.¹⁹¹ Někteří badatelé se snažili stanovit nějaký časový bod, od kterého by bylo možné hovořit o nových náboženských hnutích. Tímto navrhovaným bodem byl například jejich **vznik po roce 1945 či v 60. letech**, což však vyřazuje řadu skupin, která jsou jako nová náboženská hnutí běžně označována. Christopher Partridge tento problém řeší tak, že definuje „nová náboženství“ jakožto ta, která vznikla, nebo nabyla na významu až v průběhu 20. století, což

188 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 21.

189 Ibid. Dnes je také časté rozlišování spirituality (s různými přívlasky) a náboženství. Zatímco pojem náboženství odkazuje k institucionalizovaným podobám zbožnosti, jako spiritualita se označuje spíše individuální duchovní hledání (vlastní cesta) bez příslušnosti k náboženským organizacím, které je pak také charakteristické mixováním věr a praxí jednotlivých náboženských tradic podle vlastního uvážení a potřeb. Jak poznamenává Christopher Partridge, na Západě lze pak zaznamenat posun od „náboženství“ zaměřeného na záležitosti vně jednotlivce (na Boha, na Bibli, na církev), ke „spiritualitě“, která se zaměřuje dovnitř, na osobní Já. Christopher Partridge, „Úvod“, in: Christopher Partridge (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*, Praha: Knižní klub 2006, 14–24: 17. Například Paul Heelas a Linda Woodhead hovoří v kontextu subjektivizačního posunu Západu dokonce o „spirituální revoluci“. Paul Heelas – Linda Woodhead, *The Spiritual Revolution. Why Religion is Giving Way to Spirituality*, Oxford: Blackwell Publishing 2005.

190 Viz např. C. Partridge, „Úvod...“, 16. Zatímco však byl termín nová náboženská hnutí tradičně používán zejména pro označení nových náboženských jevů působících v rámci západních zemí, výraz nová náboženství je spíše poněkud širší a označuje i skupinu jevů v jiných částech planety. D. Lužný, *Nová náboženská...*, 27.

191 Čaitanja je v rámci Haré Kršna, celým názvem Mezinárodní společnost pro vědomí Kršny (se zkratkou ISKCON), chápán jako jeden z avátarů Kršny. Kršna je pak pro členy tohoto hnutí ústředním božstvem. Viz Malory Nye, „Mezinárodní společnost pro vědomí Krišny“, in: Christopher Partridge (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spiritualita*, Praha: Knižní klub 2006, 187–189: 187.

platí jak pro svědky Jehovovi a Církev Ježíše Krista Svatých posledních dnů, tak i třeba pro Theosofii.¹⁹² Někteří autoři však, namísto nějakého časového bodu, zdůrazňují spíše **novost kontextu (pozdně) moderních společností**, ve kterém se tato nová náboženství nachází a působí. Jak uvádí Gordon Melton, většina nových náboženství totiž představuje stará náboženství v nové situaci a novému publiku.¹⁹³ Například i současné pohanství, které se snaží čerpat z dávných předkřesťanských tradic, je v dnešním kontextu vlastně novým náboženstvím, které je výrazem moderní doby, a tedy moderním pohanstvím.¹⁹⁴ Většina nových náboženství je tak určitou variantou starších náboženství, jimž se pak také daří i na místech, kde by je před pár desítkami let nikdo nenalezl, což na Západě souvisí také s masivní migrací (zejména po roce 1945).¹⁹⁵

V neposlední řadě pak **nová náboženská hnutí také znovu aktualizují otázku po vymezení toho, co je vlastně náboženství**, a po vhodnosti používání tohoto pojmu pro označení různých jevů současného světa.¹⁹⁶ Řada tzv. náboženských hnutí, zejména z mimokřesťanských okruhů, by se navíc jako náboženství sama vůbec neoznačila. Příkladem mohou být např. *Brahma Kumaris*, *Ananda Marga* či *Subud*, jež se chápou spíše jako duchovní hnutí, která ukazují cestu zdokonalení a spásy skrze individuální osvícení, přičemž pojem náboženství je pro ně něco překonaného a příliš spojeného se západní mentalitou.¹⁹⁷ Některé skupiny pak také svoji nauku a praktiky zaštiťují používáním vědeckého jazyka a odkazováním se na vědecké poznatky, přičemž se prezentují jako různé terapeutické postupy. Typickým příkladem může být Transcendentální meditace, kterou založil v roce 1957 původem indický guru Mahářiši Mahéš Jógi, jenž pak praktiky transcendentální meditace začal prezentovat i na Západě, kde vzbudil pozornost i u známých osobností (např. u George Harrisona z Beatles).¹⁹⁸ Mahářiši tvrdil, že každodenní praktikování transcendentální meditace umožňuje soustředit se na procesy hlubinné mysli, což napomáhá zbavovat se stresu a zdravotních problémů, zlepšovat pozornost, fyzickou vytrvalost atd., a že toho lze dosáhnout prostřednictvím techniky koncentrace za pomoci mantry, která je praktikujícímu individuálně předána při iniciačním rituálu.¹⁹⁹ Transcendentální meditace pak značně usilovala o to, aby nebyla vnímána jako

192 C. Partridge, „Úvod...“, 20.

193 Gordon Melton, „Předmluva“, in: Christopher Partridge (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*, Praha: Knižní klub 2006, 10–13: 11.

194 Viz např. Michael F. Strmiska, „Modern Paganism in World Cultures. Comparative Perspectives“, in: Michael F. Strmiska, *Modern Paganism in World Cultures. Comparative Perspectives*, Santa Barbara: ABC-CLIO 2005, 1–53: 10.

195 G. Melton, „Předmluva...“, 11.

196 Tento pojem se totiž ukazuje jako značně etnocentrický, svázaný se západním vývojem a odvozený od církevního křesťanství. Někteří badatelé pojem náboženství dokonce navrhuji úplně opustit.

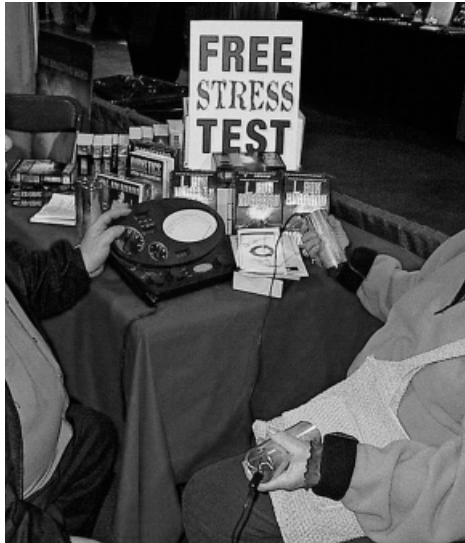
197 David Václavík, *Sociologie nových náboženských hnutí*, Praha – Brno: Malvern – Masarykova univerzita 2007, 35.

198 Christopher Partridge, „Transcendentální meditace“, in: Christopher Partridge (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*, Praha: Knižní klub 2006, 182–187: 182–183.

199 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 54–56.

náboženství, ale aby byla uznána jako vědecky ověřitelný prostředek pro zlepšení zdraví, inteligence a osobního i společenského obecného blaha, přičemž přišla i s celou řadou programů, které se snažila implementovat například ve veřejném školství.²⁰⁰

Opačným (a velmi zajímavým a diskutovaným) případem je pak Scientologie, která naopak sama sebe přímo označuje jako církev (potažmo náboženství).²⁰¹ Scientologii založil v USA v roce 1954 spisovatel sci-fi Ronald Hubbard, který původně formuloval svoje myšlenky jako terapeutickou metodu, označovanou jako dianetika. Na základě Hubbardova učení Scientologie poskytuje postupy, které mají zbavit člověka negativních důsledků traumatizujících aspektů jeho minulosti (i minulých životů). To činí prostřednictvím kurzů tzv. auditingu, v rámci něhož je také používán přístroj zvaný e-metr. Scientologie rozšiřuje psychoterapeutickou nauku dianetiky o religiózní rovinu zejména učením o thetanu, jenž představuje duchovní podstatu jedince.²⁰² I přesto, jak uvádí Cowan a Bromley, v očích některých kritiků Scientologie připomíná spíše byznys než náboženství a i díky charakteru „nadanárodního impéria“ se setkala se značně odmítavými postoji v celé řadě zemí.²⁰³

Obr. 1: E-metr. Zdroj: <<http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Stresstest.jpg>>, [24. 5. 2014].

200 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 51.

201 Také Scientologie si našla řadu příznivců mezi známými osobnostmi. Jmenujme například Toma Cruise.

202 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 87.

203 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 46–47.

Klasifikace nových náboženských hnutí

Důležitou otázkou také je, jak vlastně nepřeborné množství nových náboženských hnutí smysluplně třídit, tj. vytvářet příslušné typologie a klasifikace. Nejpoužívanější jsou **genealogické klasifikace**, které třídí nová náboženská hnutí **z hlediska genealogické podobnosti s některou z velkých náboženských tradic**.²⁰⁴ Například Lužný používá rozdělení nových náboženských hnutí na:

- a) nová náboženská hnutí vycházející z křesťanství (letniční hnutí, Rodina, Církev sjednocení),
- b) nová náboženská hnutí vycházející z judaismu (rastafariáni),
- c) nová náboženská hnutí vycházející z hinduismu (Haré Kršna, Ánanda Marga, Sahádža jóga, Šrí Činmoj, Brahma Kumaris, Višva Guru Díp Hindu Mandir, Transcendentální meditace, Bhagvan Radžniš, Meher Baba, Satja Sai Baba),
- d) nová náboženská hnutí vycházející ze sikhismu (Mise Božího světla, Eckancar),
- e) nová náboženská hnutí vycházející z buddhismu (Ničiren šošu, Vadžradhátu, Arya Maitreya Mandala, Přátelé západního buddhistického řádu, angažovaný buddhismus a řada skupin zenového buddhismu),
- f) náboženská hnutí vycházející z okultismu (Hnutí Grálu, UFO kultury, satanismus),
- g) nábožensko-psychoterapeutická hnutí (Silvova metoda kontroly mysli, Scientologie),
- h) hnutí New Age.²⁰⁵

V rámci nových náboženských hnutí je pak možné se u některých skupin setkat s jejich označováním za **sekty či kulty**. I když se někteří badatelé snažili vymezit tyto pojmy jako hodnotově neutrální (viz např. již Max Weber a jeho klasifikace církve a sekty),²⁰⁶ označení „sekta“ a „kult“ jsou dnes v obecném vnímání značně pejorativně zabarveny, přičemž evokují domnělou manipulativnost, totalitární vedení či přímo nebezpečnost daného nového náboženského hnutí. Tyto pojmy jsou pak někdy záměrně používány jako „nálepky“ ke stigmatizaci různých náboženských skupin a jejich diskreditaci.

Z hlediska sociální organizace se nová náboženská hnutí pohybují na škále od hierarchicky uspořádaných a uzavřených skupin s exkluzivním členstvím až po velmi volná síťová uspořádání bez nějakého členského statutu. Příkladem druhé skupiny je zejména značně synkretické hnutí New Age. Jak píše Lužný, New Age nevytváří vymezenou organizaci a jednoznačně definovanou společnou nauku a praxi, nemá ani žádného konkrétního zakladatele ani „svaté písmo“, ale jedná se spíše o seskupení různých skupin a jednotlivců s podobnou světonázorovou orientací, kde vystupuje téma

204 D. Václavík, *Sociologie nových...*, 111.

205 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 48.

206 Pojem „sekta“ byl pak v rámci sociologie náboženství konceptualizován spíše jako odštěpenecká skupina od některé z domácích tradic a „kult“ jako novotvar či kulturní import. Viz D. Lužný, *Nová náboženská...*, 121.

transformace jednotlivců i společnosti do kvalitativně nového stadia, označovaného někdy jako věk Vodnáře. Vyjadřuje tedy vizi zásadní sociokulturní změny, ke které má dojít také prostřednictvím probuzení a rozvinutí duchovního potenciálu lidstva. New Age pak přikládá velký význam individuálnímu náboženskému prožitku například prostřednictvím různých meditativních vnorů či mystických zážitků. Populární je také tzv. *channeling* jakožto komunikace s různými mimolidskými sférami (duchy, duchovními bytostmi, bohy mimozemskými civilizacemi atd.).²⁰⁷

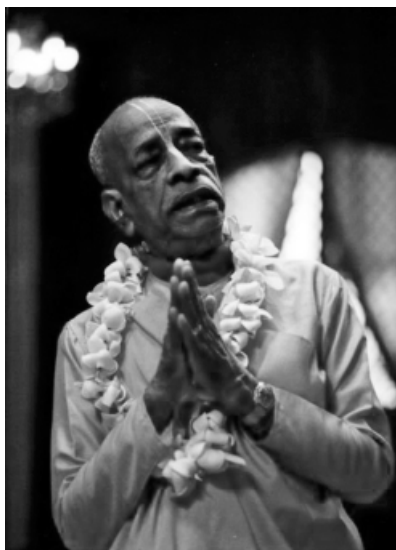
Nicméně, jak podotýkají Cowan a Bromley, **mnohá (ačkoliv zdaleka ne všechna) náboženská hnutí vznikají pod vlivem nějakého charismatického vůdce**, někoho, kdo nabídne jiný způsob interpretace dané tradice, kdo zpochybní účinnost dominujících náboženských praktik, nebo kdo vyhlásí nové zjevení nebo novou nauku o spáse.²⁰⁸ **Zlomovým bodem ve vývoji nových náboženských hnutí proto bývá smrt zakladatele či předání učení nástupcům nebo další generaci.** Zajímavé je pak sledovat, jakým způsobem dojde k předání autority charismatického zakladatele a jak se s tímto problémem samo hnutí vyrovná. Někdy může v důsledku toho docházet i k různým „schizmatům“ a štěpení uvnitř hnutí. Jako příklad lze uvést Haré Kršna (ISKCON), které založil guru A. Č. Bhaktivédánta Svámí Prabhupáda, který se v roce 1965 vydal do USA šířit filosofii gaudijského višnuismu.²⁰⁹ Hnutí se následně rozšířilo po celém světě, přičemž si však nadále uchovávalo i silnou vazbu na Indii. Po smrti Prabhupády v roce 1977 bylo vedení organizace rozděleno mezi 11 guruů. Někteří z nich se však zdiskreditovali přechováváním zbraní, drog a dalšími problémy. V organizaci pak docházelo k výrazným neshodám ohledně jejího dalšího fungování, což například vedlo k odštěpení organizace Gaudia Vaishnava Society, která nerespektovala vedení ISKCONu a jako jediného gurma uznává pouze Śrīdharu Mahārādže.²¹⁰

207 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 89–95. Různé praktiky zaměřené zejména na léčení a osobní rozvoj zahrnované pod New Age se nicméně postupně etablovaly i v „mainstreamové“ kultuře. Viz Dušan Lužný, *Hledání ztracené jednoty. Průniky nových náboženství a ekologie*, Brno: Masarykova Univerzita, 2004, 81. Podle Stevena Sutcliffa nelze už o New Age hovořit jako o hnutí, protože jeho identita je dnes již především individuální, nikoliv kolektivní. Steven J. Sutcliffe, *Children of the New Age. A History of Spiritual Practises*, London: Routledge 2003, 197. Nejen někteří badatelé, ale i samotní protagonisté, kteří se pod New Age dříve sami řadili, pak toto označení v současnosti opouští a volí například různé variace pojmu „spiritualita“.

208 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 191.

209 M. Nye, „Mezinárodní společnost...“, 187.

210 Milan Fujda – Dušan Lužný, *Oddaní Kršny. Hnutí Haré Kršna v pohledu sociálních věd*, Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni 2010, 118.

Obr. 2: Zakladatel Haré Kršna Bhaktivédánta Svámí Prabhupáda. Zdroj: <http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Swami_Prabhupada.jpg>, [24. 5. 2014].

Antikultovní hnutí

V reakci na boom nových náboženských hnutí se záhy začalo formovat tzv. antikultovní hnutí. To se projevilo **vznikem řady organizací, které si mimo jiné kladly za cíl přesvědčit veřejnost o nebezpečnosti nových náboženských hnutí.**²¹¹ V rámci antikultovního hnutí je pak možné rozlišit **dva základní proudy**. Jak uvádí Lužný, první z nich se formoval **na náboženském základě** a vychází převážně z křesťanských pozic zavedených církví (katolických i protestantských). Poukazuje zejména na rozpor nových náboženských hnutí a křesťanské víry a v působení nových náboženských hnutí pak někdy přímo spatřuje působení Satana. Druhý proud lze označit za **sekulárně-rationalistický**. Ten zdůrazňuje spíše psychickou manipulaci a traumata, která měla náboženská hnutí svým členům způsobovat. Obviňuje tedy nová náboženská hnutí z porušování

211 Viz D. Lužný, *Nová náboženská...*, 132. Ve Spojených státech se jednalo například o Citizen's Freedom Foundation, Cult Awareness Network či American Family Foundation. Viz např. George D. Chryssides, „Antikultovní hnutí“, in: Christopher Partridge (ed.), *Encyklopedie nových náboženství. Nová náboženská hnutí, sekty a alternativní spirituality*, Praha: Knižní klub 2006, 75–76: 75–76. Podobné antikultovní organizace se pak objevovaly také v Evropě.

hodnot západních společností, zejména hodnot soustředěných kolem individuální svobody.²¹² Oba proudy se nicméně mnohdy prolínají.

V rámci argumentace antikultovních hnutí byla pak konverze k novým náboženským hnutím chápána často jako tzv. **brainwashing** („vymývání mozků“). Koncept brainwashingu představoval získávání nových členů prostřednictvím manipulace, charismatu vůdce hnutí a donucovacích prostředků.²¹³ Následkem pak měla být kontrola všech sfér života jednotlivce a jeho izolace od okolního světa.²¹⁴ Konverze k novým náboženským hnutím zde vystupovala jako poměrně náhlá změna identity pod vnějším tlakem, jako důsledek mentálního programování.²¹⁵

Působení antikultovních hnutí našlo odezvu u médií, některých zástupců státní správy a části veřejnosti, která vnímala (a dodnes vnímá) řadu skupin jako nebezpečné sekty či kulty. V některých případech pak bylo možné okolo nových náboženských hnutí hovořit až o určité „panice“²¹⁶. K tomuto náhledu nicméně napomohly i **tragické případy nových náboženských hnutí**. Jedním z nejznámějších je skupina Svatyně lidu a okolnosti, které si v roce 1978 vyžádaly přes 900 obětí. Ty byly buď zavražděny, nebo spáchaly sebevraždu po té, co došlo k přestřelce po návštěvě amerického kongresmana v komunitě hnutí v jihoamerické Guyaně, kam se jeho členové z USA pod vedením pastora Jima Jonese přesunuli. Dalším tragickým případem bylo obléhání ranče davidianů americkými bezpečnostními složkami u texaského města Waco v roce 1993, při němž zahynula řada příznivců tohoto hnutí, nebo sebevraždy členů hnutí Nebeská brána v San Diegu v roce 1997, kteří se tak snažili „přesunout“ na vesmírnou loď, jež se měla nacházet u Hale-Boppovy komety.²¹⁷

212 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 132–135.

213 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 103.

214 D. Lužný, *Nová náboženská...*, 102.

215 Někteří zástupci antikultovního hnutí se dokonce snažili o deprogramování členů nových náboženských skupin (například Ted Patrick), a to i násilnou formou zahrnující únos, omezení osobní svobody a různé formy nátlaku. Samotný model konverze jako brainwashingu byl však podroben rozsáhlé kritice. Oproti němu byl pak vytvořen model konverze jako sociálního posunu (*drift model*). Podle něj ke konverzi dochází postupně, někdy i neuvědoměle, zejména prostřednictvím sociálních vztahů se členy hnutí, což může být i dlouhodobý proces. D. Lužný, *Nová náboženská...*, 105–106.

216 Jedním z krajních projevů „hysterie“ okolo nových náboženských hnutí byla tzv. satanistická panika, která odstartovala v 80. letech 20. století v USA a postupně se přenesla také do Evropy i dalších částí světa. Rozšířila se zde představa o existenci tajné konspirační satanistické sítě sahající až do nejvyšších pater politiky či do výchovných institucí. Tato síť satanistů měla například také zajišťovat „chovné matky“ pro rituální zneužívání dětí a vykonávat obscénní obřady zahrnující mj. vykonávání lidských obětí. Více k satanistické panice viz např. James T. Richardson – Joel Best – David G. Bromley (eds.), *The Satanism Scare*, New York: Aldine de Gruyter 1991; Jeffrey, S. Victor, *Satanic Panic. The Creation of a Contemporary Legend*, Chicago: Open Court 1993.

217 Podrobněji k jednotlivým případům násilí v rámci nových náboženských hnutí viz např. Zdeněk Vojtíšek, *Nová náboženská hnutí a kolektivní násilí*, Brno: L. Marek, 2009; Lewis, James R. – Petersen, Jesper A. (eds.), *Controversial New Religions*, New York: Oxford University Press, 2005.

Tyto tragické případy však rozhodně není možné generalizovat na všechny skupiny a duchovní proudy označované jako nová náboženská hnutí. Přestože mají nová náboženská hnutí do značné míry protestní a experimentální povahu, nelze je definovat pouze pomocí kontroverzí a na ně je redukovat.²¹⁸ Lze naopak říci, že i když jsou některá nová náboženská hnutí v různých zemích i nadále vnímaná značně problematicky, mnohá se již stala naprosto konformní součástí rozrůstajícího se duchovního tržiště v silně nábožensky pluralizovaných zemích euroamerického okruhu.

218 D. E. Cowan – D. G. Bromley, *Sekty a nová...*, 184.